

Jeg er tværtimod sikker på, at mange vil læse let henover de detaljerede analyser af møntmaterialet, vi som bedømmelsesudvalg var nødt til at forholde os til, inden vi udformede vores indstilling om tildeling af phd-graden og dermed sagde god for, at der var empirisk hold i konklusionerne. Ovenstående har forhåbentligt godtgjort, at disse har interesse for flere.

Erik Christiansen

JOHN M. MONTIAS: *Art at Auction in 17th Century Amsterdam*. Amsterdam University Press. Amsterdam 2002. 336 sider.

I første halvdel af sin lange karriere beskæftigede økonomen John Michael Montias, professor emeritus fra Yale University, sig mest med makro-økonomiske systemer og strukturer, frem for alt i Østeuropa, indtil han i midten af 1970'erne skiftede kurs. Fra da af bredte hans interesse sig til den nederlandske kunstverden i det 17. århundrede; en lidenskab som førte til udgivelser såsom *Artists and Artisans in Delft: a Socio-Economic Study of the Seventeenth Century* (1982), *Vermeer and his Milieu: a Web of Social History* (1989) og *Public and Private Spaces: Works of Art in Seventeenth Century Dutch Houses* (2000, i samarbejde med John Loughman). Hans socio-økonomiske indfaldsvinkel på den tidlige moderne kunstnervirksomhed var på det tidspunkt helt ny og har betydet, at vi definitivt er kommet at se anderledes på kunstens funktion og plads i 1600-tallets samfund. Montias dannede hurtigt skole; han skabte faktisk en helt ny genre med Michael North som vel den vigtigste repræsentant. (*Kunst und Kommerz im Goldenen Zeitalter. Zur Sozialgeschichte der niederländischen Malerie des 17. Jahrhunderts*, 1992; *Economic History of the Arts*, 1996; *Art Markets in Europe 1400-1800*, 1998 m.fl.). Til andre relevante studier, som er blevet publiceret inden for samme forskningsområde i de sidste ti år, hører Marten Jan Boks *Vraag en aanbod op de Nederlandse kunstmarkt, 1580-1700* (1994), *Painting and the Market in Early Modern Antwerp* af Elizabeth Alice Honig (1998), Neil DeMarchi og D.W. Goodwin Craufurds *Economic Engagements with Art* (1999) og Filip Vermeylens *Painting for the Market: Commercialization of Art in Antwerp's Golden Age* (2003).

I sin seneste bog i et efterhånden imponerende oeuvre, byder Montias på en analyse af kunstauktioner, som de fandt sted i Amsterdam i 1600-tallet, og dermed af et væsentligt aspekt af Amsterdams økonomiske liv i samme periode. Efter Antwerpens fald i 1585, da byen kom på spanske hænder, og de hollandske *geuzen*¹ blokerede floden Schelde, forskubbete 'de nedre landes' handelscentrum sig mod nord, til Amsterdam. På uhørt kort tid voksede byen til den vigtigste stabelplads i Europa – til verdens handelscentrum – indtil London overtog den rolle. At så lille et land uden råstoffer af betydning kunne udvikle sig til verdensmagt på så kort tid, er blevet kaldt for 'Republikkens gåde' og giver stadig næring til ny forskning (Jonathan Israel, *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806*, 1995; Karel Davids, Jan Lucassen, *A Miracle Mirrored: the Dutch Republic in a European Perspective*, 1995; Maarten Prak, *Gouden Eeuw. Het raadsel van de Republiek*, 2002, m.fl.). Et vigtigt bidrag til Republikkens udvikling blev leveret af et stort antal emigranter fra de Spanske Nederlande, som bosatte sig i den selverklærede, uafhængige Republik, frem for alt i pro-

¹ Navnet på de protestantiske frihedskæmpere i 80-årskrigen mod den spanske besættelsesmagt stammer fra landsfoged Margareta af Parmas rådgiver, som i 1566 kaldte dem 'ce ne sont que des geux' (de er ikke andet end tiggere), en betegnelse de hurtigt tog til sig.

vinsen Holland i byer som Haag, Delft, Leiden, Haarlem og Amsterdam. Blandt dem befandt sig købmænd, investorer og bankierer, men også juvelérer, boghandlere, billedhuggere og malere, som fandt et godt afsætningsmarked hos de velstillede borgere og regenter. Den stimulerende vekselvirkning mellem handelslivet og det lokale kunstmiljø, som fulgte, resulterede i etableringen af et blomstrende marked for malerier, skulpturer og andre luksusvarer ved siden af det eksisterende marked for massegoods.

Allerede i starten af 1500-tallet blev kunstværker solgt på auktion, men de første specialiserede kunstauktioner fandt sted i begyndelsen af det 17. århundrede. I Amsterdam blev varerne, som mest stammede fra dødsboer og konkurser, bortauktioneret under auspicierne af forskellige instanser, hvoraf det såkaldte *Weeskamer* (Montias: Orphan Chamber) var den vigtigste i den beskrevne periode. Skæbnen ville, at der fra *Weeskamers* bogføring er bevaret et stort antal regnskaber mellem 1597 og 1638, som gør den til den eneste primære kilde til auktioner i Amsterdam inden 1700. Bogføringen, bestående af 29 bøger, indbefatter detaljerede oplysninger om de solgte værker, hvad de forestillede, til hvilke priser de gik, og om de omkring 2.000 købere. Auktionsadministrationen, som danner rygraden i Montias' bog, afslører desuden en stor mængde information om købernes sociale og religiøse baggrund, om deres geografiske oprindelse såvel som om deres smag.

Art at Auction er delt op i to dele. Den første del indeholder en statistisk analyse af prisen på de solgte kunstværker, der er nævnt i auktionsbøgerne, samt af deres motiver, og en lige så grundig analyse af køberne. Det var allerede velkendt, at det at eje kunst var udbredt i brede lag af befolkningen og ikke kun forbeholdt samfundets elite, men auktionsbøgerne har nu gjort det muligt for Montias at præcisere dette. Det viser sig, at flertallet af dem, der besluttede sig for at investere deres penge i kunst, var velhavende købmænd, veluddannede håndværkere og udøvere af de liberale erhverv såsom notarer, som – i hvert fald inden 1620 – oprindeligt kom fra de Spanske Nederlande. Desuden bestod en ikke ubetydelig del af køberne af kunsthandlere og kunstnere, deriblandt Rembrandt van Rijn, Peter Paul Rubens og Frans Hals. Den rigtige liebhaver plejede at købe direkte hos kunstneren og betalte derfor også mere, end man gjorde på auktion, hvor priserne var meget rimelige (i gennemsnit under 12 gylde). Det er interessant at se, at køberne næsten altid på en eller anden måde stod i forbindelse med sælgeren, enten gennem familienetværk eller gennem handels- eller gildekontakter, og således kan deles op i grupper. Det ser ud til, at indkøb af kunst på auktion var en social aktivitet, som bidrog til forstærkelsen af netværk i det miljø, hvori disse borgere cirkulerede.

Bogens anden del består af korte mentalitetshistorier, der er ment som illustration til det meget detaljerede, kompakte og til tider tørre stof fra bogens første del. Valget af personer og hændelser forekommer temmelig vilkårligt; det virker, som om Montias ikke rigtigt vidste, hvad han skulle med disse nydelige anekdoter, ikke ville af med dem og derfor hæftede en ekstra del til bogen. Til gengæld er det her, personer, som indtil videre bare var navne, bliver vakt til live, og man således får indsigt i kunsthandelens daglige praksis i det 17. århundrede. For eksempel fortælles historien om juvelér og kunsthandler Hans le Thoor, som var naiv nok til at stole på kong Christian 4. I 1624 lagde Le Thoor sag an mod Pieter Isaacsz, maler og kunstagent i Christians tjeneste. Seks år før havde Isaacsz fået to malerier af Ludovicus Finsonius fra Le Thoors samling til låns, med løfte om at han ville sælge dem til kongen. Malerierne forsvandt til Danmark, hvorfra Isaacsz forsikrede, at salget nok skulle gå i orden. Herpå køb-

te Le Thoor endnu otte malerier med den tanke, at de også kunne sælges til den danske konge. Alt imens hang Finsonius' værker på, som Isaacsz skrev, 'et af kongens slotte 4 mil udenfor byen' (formentlig Frederiksborg Slot?), og det lykkedes ikke Isaacsz at overtale sin patron til virkelig at betale for dem. Skønt et køb var lovet, blev værkerne til sidst returneret, mens de øvrige otte heller ikke blev solgt. Le Thoors efterfølgende finansielle problemer forværredes, da han ydermere tabte retssagen.

Pieter Isaacsz figurerer ved flere lejligheder i *Art at Auction*, både som køber og som subjekt, da hans dødsbo blev solgt i 1626. Når Montias imidlertid påstår, at auktionerne i starten af 1600-tallet var et lokalt fænomen uden udenlandske købere, så har han overset, at en mand som Isaacsz købte med det formål at sælge værkerne videre til udenlandske opdragsgivere, eller til og med var sendt på auktion med en konkret udenlandsk opgave. I øvrigt var han ikke den eneste danske udsending, vi møder på Amsterdams kunstmarked; Montias nævner også salget af seks malerier af kunstneren Lucas Luce til en af den danske konges agenter i 1607. Det må have været Jonas Charisius, som dette år befandt sig i Republikken i selskab med Jakob Ulfeldt i forbindelse med forhandlinger mellem Republikken og Spanien. Charisius havde desuden fået i opdrag at erhverve musikinstrumenter og malerier til Christian 4.

Det er vigtigt at holde sig for øje, at det materiale, som ligger til grund for *Art at Auction*, ikke kan opfattes som repræsentativt for auktionsvirksomheden i 1600-tallets Amsterdam. *Weeskamer* var kun én af forskellige instanser, som organiserede auktioner i Amsterdam, og i andre byer var det ligesådan. Bogen er lige så lidt en fuldkommen afspejling af Republikkens kunstmiljø i den tid. Kunst og andre luksusvarer blev også solgt og købt andre steder, for eksempel direkte i kunstnerens værksted eller hos specialiserede forhandlere. Idet bogen er bygget op omkring kun én kilde, kan Montias egentlig ikke trække nogen skarpe konklusioner, og han er nødt til at udtrykke sig meget forsigtigt. Således mangler der et oversigtsbillede af kunstmarkedet, og vi savner nogle bestemte personer, som for eksempel de prominente kunstagenter og -handlere Michel le Blon og Peter Spierinck, som begge opererede på det nordiske marked. Det skyldes formodentlig, at de købte deres varer andre steder.

Til trods for bogens noget løse opbygning og kildematerialets ensidighed giver *Art at Auction* en særdeles detaljeret indsigt i et vigtigt segment af det mest betydningsfulde internationale kunstmarked i det 17. århundrede. Som sådan er bogen et udmærket værktøj til videre forskning i det tidlige moderne kunstmarked og dets virkninger, både fra en (socio-)økonomisk og (kunst)historisk synsvinkel. Den enorme mængde data er gjort let tilgængelig ved hjælp af de mange appendikser og omfattende noteapparat, register og bibliografi.

Lige som Montias' tidligere publikationer på området er *Art at Auction* bestemt også relevant for danske forskere. Danske opdragsgivere erhvervede jo deres luksusvarer primært på markedet i Amsterdam, eller som Gunner Lind skrev sidste år i dette tidsskrift: 'De bevarede dele af de nordiske kongers gamle kunstsamlinger viser i grove træk at majestæterne købte i Tyskland i 1400-tallet, i Nederlandene i 15- og 1600-tallet, og i Frankrig og Italien i 1700-tallet.'² Her kan tilføjes, at det ikke kun var fyrsterne men ligeledes adelen, som fandt alt, hvad de behøvede til deres moderne livsstil som luksuskonsumenter i

² Gunner Lind, 'Europæiseringer i middelalderen og nyere tid. En komparativ analyse med nordens i fokus', *Historisk Tidsskrift* 103 (2003) 1, s.19. 'Nederlandene' skal forstås som Antwerpen i 1500-tallet og Amsterdam i 1600-tallet.

Amsterdam. I 1600-tallet spillede kunstmarkedet i Amsterdam en vigtig rolle i visualiseringen af forskellige nordiske opdragsgiverens status og position. *Art at Auction* understøtter den opfattelse, at købet og besiddelsen af kunst bidrog i høj grad til en persons (selv)billede. Kunst var et middel til at udtrykke, hvem man var, og hvor i samfundet man hørte til, eller ønskede at tilhøre.

En database med over 40.000 primære kilder fra Gemeente Archief Amsterdam (Amsterdams byarkiv), som er resultatet af Montias' forskning, er tilgængelig gennem The Frick Art Reference Library in New York (*Documents on Dutch 16th- and 17th-Century Art Collecting*, <http://www.frick.org/html/montias.htm>). I fremtiden kan databasen endvidere konsulteres gennem Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie i Haag.

Badeloch Noldus

GÖRAN MALMSTEDT: Bondetro och kyrkoro. Religiös mentalitet i stormaktstidens Sverige, Nordic Academic Press 2002, 233 s. Pris: 250 svenske kr.

Formålet med den svenske historiker Göran Malmstedts bog er en undersøgelse af almuens kirkegang i 1600-tallets Sverige. Det hævdes sædvanligvis i kirkehistorien, fortæller Malmstedt, at 1600-tallet var ortodoksiens periode, og at der i denne tid lagdes streng vægt på kirketugt, andagt og tungsindig fromhed. Ligeledes gjorde den svenske stat ihærdige anstrengelser for at disciplinere undersåtterne til et mere oprigtigt religiøst levned. Loven foreskrev således store bøder til de, der udeblev fra gudstjeneste eller støjede under tjenesterne. Til trods herfor har Malmstedt alligevel fundet mange eksempler på, at kirkegængerne opførte sig højst uroligt – ja, støjende – under gudstjenesterne eller at de ligefrem forlod kirken midt under gudstjenesten, også selv om en biskop evt. var på visitats! Og efter alt at dømme var den manglende kirketugt meget almindelig, ikke bare i 1600-tallets, men også i 1500-tallets og 1700-tallets Sverige. Hvordan kunne det gå for sig, hvis der, som hævdet, fandtes så streng en statslig kirketugt?

I svensk historiografi antages det almindeligvis, at reformationen var slået igennem ved begyndelsen af 1600-årene, og at en mere alvorlig og oprigtig luthersk-ortodoks kristendom florerede 1600-tallet igennem. Ikke desto mindre har en række svenske historikere kunnet konstatere, at det stod skralt til med kirkegængernes opførsel under gudstjenesterne. Det er blot forunderligt, pointerer Malmstedt, at historikerne ikke har draget konsekvensen af deres forskning og forladt forestillingen om den udbredte ortodoksi og de andagstfulde og fromme kirkegængere i 1600-tallets Sverige. Tværtimod har man bibeholdt forestillingen og tolket de eksempler der tyder på det modsatte, som enestående undtagelser. Der er imidlertid ikke meget der taler for, at der var tale om undtagelser. Snarere tværtimod. Malmstedts bog handler dog ikke bare om uro i kirken eller om den lutherske reformations manglende gennemslagskraft. Den handler også om den såkaldte folkelige religiøsitet: Hvad fortæller almuens opførsel i kirkerne os om deres gudstro og tro i øvrigt? Og hvordan med præsterne? Var de oprigtige, alvorlige folkelærere, der gik foran med et godt eksempel, således som historikerne så ofte har hævdet, eller lod de også meget tilbage at ønske?

I 1600-tallets svenske kirker var det ikke ualmindeligt, at sognebørnene forbrød sig mod kirkeordenen på adskillige måder. F.eks. har Malmstedt fundet flere eksempler på, at menigheden enten 1) slet ikke dukkede op til gudstjene-